

ЖИЗЗАХ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

МЕҲРИБОНЛИК УЙИ ТАРБИЯЛАНУВЧИЛАРИ ИЖТИМОЙЛАШУВИНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2021.95.63.039>

ТУРАКУЛОВ ЛАЗИЗ ТИРКАШОВИЧ,

Жиззах давлат педагогика институти ўқитувчиси

Мақолада меҳрибонлик уйларида тарбиявий фаолиятни таъминлашнинг асосий методик таъминотни такомиллаштиришда қулай таълим муҳитини яратиш, ижтимоий институтлар билан тарбияланувчиларнинг самарали ҳамкорликдаги фаолиятини таъминлашнинг асосий ҳақида фикр юритилган. Шунингдек, алоҳида ёрдамга муҳтож болаларни ижтимоийлашувда ижтимоий-психологик шароитларини самарадорлигини ошириш мақсадлари айтиб ўтилган.

Калит сўзлар. Меҳрибонлик уйлари, методик таъминот, такомиллаштириш, ижтимоий-психологик шароитлар, самарадорлик, модел.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛИЗАЦИИ ВОСПИТАТЕЛЕЙ ДЕТСКИХ ДОМОВ

ТУРАКУЛОВ ЛАЗИЗ ТИРКАШОВИЧ,

*преподаватель Джиззакского государственного педагогического
института*

В статье рассматривается создание благоприятной образовательной среды в совершенствовании методического обеспечения воспитательной деятельности в детских домах, организации эффективной деятельности по сотрудничеству воспитателей с социальными учреждениями. Также упоминаются задачи повышения эффективности социально-психологических условий при социализации детей, нуждающихся в специальной помощи.

Ключевые слова. Детские дома, методическое обеспечение, совершенствование, социально-психологические условия, эффективность, модель.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SOCIALIZATION OF CAREGIVERS OF ORPHANAGES

TURAKULOV LAZIZ TURKASHOVICH,

teacher of the Jizzakh State Pedagogical Institute

The article discusses the creation of a favorable educational environment in improving the methodological support of educational activities in orphanages, the organization of effective activities for the cooperation of educators with social institutions. The tasks of increasing the effectiveness of socio-psychological conditions in the socialization of children in need of special assistance are also mentioned.

Key words. Orphanages, methodological support, improvement, socio-

psychological conditions, efficiency, model.

Мамлакатимизда Президентимиз раҳнамолигида истиқлолнинг дастлабки йилларидан бошлаб аҳоли саломатлигини мустаҳкамлаш, баркамол авлодни тарбиялаш масаласи давлат сиёсати даражасига кўтариб келинмоқда. Ҳозирда ривожланишида нуксони бўлган болаларни таълим-тарбия, ижтимоиймослашуви ва инклюзив таълими муаммоси энг долзарб ва мураккаб назарий ва амалий муаммолардан биридир. Бир томондан уларни жисмоний, психик ва интеллектуал имкониятларидан қатъий назар ижтимоий эътиборни ошиши, иккинчи томондан демократик, фуқаролик жамиятига хос бўлган шахс қадр- қимматини ва ҳуқуқларини химоялаш заруриятини ошиши психологик-педагогик долзарблигини белгилайди.

Дунёда ота-она қарамоғисиз қолган ва етим болаларни ижтимоийлаштириш моделларини ҳамда ижтимоий фаоллигини оширишнинг педагогик механизмларини такомиллаштириш, инсонпарварлик қадриятларини тарбиялашнинг педагогик самарадорлигини ошириш бўйича илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда. Болалар уйлари тарбияланувчиларида ижтимоий тажрибани ўзлаштириш компетентлигини ривожлантириш, тарбиячиларни ижтимоий-педагогик фаолиятга тайёрлашнинг педагогик-психологик механизмларини такомиллаштириш, етим болалар билан ишлашнинг ижтимоий-педагогик технологияларини ишлаб чиқишга доир илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда.

Республикаимизда Меҳрибонлик уйлари етим-есир болалар ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болалар учун Давлат интернати таълим-тарбия муассасасига айлантирилиб, ижтимоий-иқтисодий, маънавий-маърифий, таълим-тарбия тизимининг йўналиш ва тамойиллари, хўжалик таъминоти, тиббий хизмат соҳаси тўлиқ ислоҳ этишнинг меъёрий асослари яратилди. Болалар шаҳарчалари ташкил этилиб, етим болаларни оила муҳитида тарбиялаш, муваффақиятли ижтимоийлашувини таъминлаш тизими такомиллаштирилди. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида “Ёшларни интеллектуал, эстетик ва жисмоний ривожланиши учун шарт-шароитларни тубдан яхшилаш, уларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш, ижодий салоҳиятини қўллаб-қувватлаш ва рўёбга чиқариш муҳим вазифалар сифатида белгилаб берилган. Бу эса, меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларида қадриятлар тизимини ривожлантиришнинг ижтимоий-педагогик механизмларини янада такомиллаштиришга хизмат этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришга бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон фармони, 2019 йил 11 февралдаги “Етим болалар ва ота-онасининг қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни ижтимоий химоя қилишни кучайтиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4185-сон қарори, Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил 12 августдаги “Ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида”ги 263-сон қарори ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга муайян даражада хизмат қилади.

Л.С.Виготскийнинг ёзишича: “Шахс тақдирини ҳал этишда нуксоннинг ўзи эмас, у орқали юзага келувчи ижтимоий оқибатлар, унинг ижтимоий-

психологик реализацияси энг асосий ролни ўйнайди. Шу каби компенсация жараёни ҳам камчиликни тўғридан-тўғри тўлдиришга эмас, у сабабли келиб чиқган муаммоларни бартараф этишга йўналтирилади ”. Шундай қилиб, бир хил психик ёки жисмоний камчиликга эга икки бола жамиятда бир-биридан тубдан фарқ қилувчи ролларга эга бўлишлари мумкин: бири жамиятнинг фаол аъзоси, жамият ривожига хисса қўшиб ва тўлақонли ҳаёт кечирса, иккинчиси бошқалардан тўлиқ қарам, ўзини инкор қилинган дея хис қилиб ҳаёт кечириши мумкин. Жамият онгида ва оммавий алоқа воситалари инъикосида ногирон болалар муаммоси кўп ҳолларда болани турли жисмоний ва ақлий касалликлар билан муммоси, дунёга келиши оила учун катта жароҳат бўлган ачинарли ва бахтсиз мавжудот сифатида акс этади.

Меҳрибонлик уйи ва мактаб-интернат тарбияланувчиларининг ижтимоий мавқеи ва уларнинг психологик хусусиятлари етим ва ота-она қарамоғисиз қолган болаларни ижтимоий ҳимояси муаммоси бугунги кунда бутун дунёни ташвишга солаётган муаммога айланиб бормоқда.

Шу нарса маълумки, илк болалик давриданок (1-3 ёш) интернат типигаги муассасаларда тарбияланаётган болалар бир қанча психологик хусусиятлари билан оилада тарбияланувчи болалардан фаркланадилар: баъзи хусусиятларда ушбу муассасаларда тарбияланувчи болалар оддий мактабдаги болалар билан баробар ва ҳатто, улардан устунроқ бўлса, айрим хусусиятлари билан улардан ҳатто ўзидан кичик ёшдаги ўқувчилардан ҳам орқада қоладилар. Афсуски, бундай ҳолат бутун мактаб ёши даврида сақланиб қолади. Буни шу билан тушунтириш мумкинки, психологик ривожланишда орқада қолиш анча вақтли, мактабгача ёш давридаёқ вужудга келади. Уни бартараф этиш иши махсус муассасаларда етарли даражада олиб борилмаслиги оқибатида улар кейинги ёш босқичларида янада чуқурлашиб кетади. Меҳрибонлик уйлари ёки мактаб-интернатларда ишлай бошлар экан, психолог меъёрий ҳужжатларда кўрсатилганидек, қуйидагиларни амалга ошириши талаб этилади: ота-оналар қарамоғисиз қолган болалар билан меҳрибонлик уйлари ҳамда интернат типигаги муассасаларда олиб бориладиган психолог иши ушбу муассасалар тарбияланувчиларининг психологик жиҳатдан тўлақонли ривожланишини таъминлаш, шахс сифатида ва интеллектуал ривожланиш хусусиятларини, таълим-тарбия жараёнидаги бузилишларнинг психологик сабабларини диагностика қилиш ва бундай бузилишларни бартараф этиш учун профилактик тадбирлар ўтказишга йўналтириши керак.

Ривожланишдаги камчиликлар болани ижтимоий ва маданий шартланган таълим-тарбиявий муҳитдан четланиб қолишига олиб келади. Ривожланишдаги камчиликлар оқибатида жамият, маданият билан ривожланиш манбааси сифатидаги алоқа узилади. Ривожланишнинг энг эрта босқичларидаёқ ота-она ва бола ўртасидаги алоқа кўпол бузилади, чунки маданият ташувчиси бўлган катта меъёردа ривожланаётган бола махсус ташкил этилган шароитлар, махсус воситалар, методлар, таълим усуллари бевоқифа ўзлаштирадиган ижтимоий тажрибани ривожланишида нуқсонли бўлган болага қандай ва қай усулда тақдим этишни билмайди. Бу болалар вақтининг катта қисмини ўзига ўхшаганлар билангина ўтказиб, одатдаги ижтимоий муҳитга мослашиш имконини йўқотади. Кейинчалик бу болалар ижтимоий тажрибани ўзлаштириш муаммоларига дуч келади, ижтимоий муносабат жараёни камчиликларига эга бўлади.

Алоҳида ёрдамга муҳтож болаларни ижтимоийлашувида ижтимоий-психологик шароитларини самарадорлигини ошириш мақсадида куйидагиларни амалга ошириш жоиз:

1. Инклюзияга жалб этилган бола ва уни қабул қилаётган муассаса статусини қонуний номга эга бўлиши.

2. Махсус(коррекцион) муассасалар статусига инклюзияга жалб этилган болаларга коррекцион ёрдам кўрсатиши функцияларини кўшилиши ҳисобига ўзгартиришлар киритиш.

3. Умутаълим мактабида ривожланишида нуқсони бўлган болаларни таълим-тарбияси учун шароит яратиш учун уларнинг моддий-техник таъминотига ўзгаришлар киритиш.

4. Жамият билан имкониятлари чеклашган инсонларни қабул қилишга тайёрлашга қаратилган иш тизимини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш.

5. Махсус эҳтиёжларга эга болалар билан ишловчи кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлашнинг янги тизимини ишлаб чиқиш.

6. Инклюзив таълимга тайёр болаларни ажратиб олишнинг тиббий-психологик-педагогик меъзонларини ишлаб чиқиш.

Ҳарбир бола оилавий муҳитда ва фаровонликда яшашга ва тарбияланишга ҳақлидир. Қаровсиз қолган болаларни оилаларга жойлаштириш муаммоси мамлакатимиз учун жуда долзарбдир. Инсон боласи ўзи туғилиб ўсган оиласида илк бор тарбия олади, узаро муносабатларга киришади. Унинг тарбияси илк бор ўзоиласидаги оила аъзолари билан мулоқотда ва узаро муносабатлар орқали шаклланади. Боланинг келажақда шахсифатида шаклланиб, комил инсон бўлиб етишувида, ҳаётда ўз ўрнини топиб кетишида, унинг қандай оилада тарбияланганлиги, оилада қандай климат сурганилиги, ўзота-онаси билан бўлган узаро муносабатларининг қандай тарзда кечганлиги муҳим аҳамият касб этади. Шунинг учун ҳам инсоният маданият тарихининг илк даврлариданоқ оилада фарзанд тарбиясига алоҳида эътибор бериб келинган. Бу мавзунинг битидо сиузоқўтмишга бориб тақалишини биз деярли барча миллатлар халқ оғзаки жиодиёти намуналаримисолида кўришимиз мумкин.

Алоҳида ёрдамга муҳтож болаларнинг барча соғлом тенгқурлари қатори тарбияланишлари, ақлий, ахлоқий, жисмоний жиҳатдан камол топишлари, ижтимоий ҳаётга мустақил етук фуқаролик даражасида тайёр бўлиб етишишлари масалаларига жиддий эътибор қаратилмоқда. Буларни амалга оширишда оиланинг маъсулияти жуда катта. Боланинг тулақонли баркамол ривожланган шахс бўлиб шаклланиши учун у оилада бахтёрлик, севги, тушуниш муҳитида ўсиши муҳим. Бу айниқса алоҳида ёрдамга муҳтож ривожланишида нуқсони бўлган бола учун зарурдир. Чунки бундай бола ўзининг яқинлари томонидан алоҳида эътибор, ёрдамга муҳтож бўлади. Соғлом психологик муҳит ҳукм сургани оиладагина бола баркамол шахс бўлиб етишади ва унинг потенциал, яъни ички имкониятлари тулақонли очилишига имкон яратилади. Оиланинг мақбул психологик муҳити бир қатор омилларга боғлиқ. Бу кўп жиҳатдан ота-оналарнинг оилада алоҳида ёрдамга муҳтож боланинг дунёга келишига бўлган муносабатига уни тарбиялашнинг қайси йўли ва усулини танлашларига, боладаги ривожланишининг ўзига хос хусусиятларини тушунишларига ҳамда оила аъзолари ўртасида ўзаро ҳурмат муносабатларини сақлаб қолинишига боғлиқ бўлади. Фарзандлари бошқаларникидай эмаслигини билган ота-оналарда бу ҳолатга нисбатан ҳиссий муносабат бир неча босқичларда ривожланади. Генетик

нуқсонлар (масалан, Даун синдроми) бола туғилганидаёқ маълум бўлса, бошқануқсонлар (ақли заифлик, эшитиш нуқсонлари, нутқнуқсонлари ва ҳ.к.) кўпинча бола каттароқбўлганида яққол сезила бошлайди. Оилада алоҳида ёрдамга муҳтож, ногирон боланинг дунёга келиши дастлаб ота-онани ва бошқа оила аъзоларини эсанкиратиб қуяди. Ота-онада, куркув алам, ўқинч ҳислари туғилади. Бу ҳолатнинг давомийлиги ҳар бир оилада турлича кечади: айрим оилалар қисқа вақт ичида (хатто бир ҳафтада) ўзига келиб, ногирон фарзандини борица қабул қилиб, унга эрта ёрдам кўрсатиш йўллари кидира бошласалар, айрим оилалар ўзоқвақтўзини унглай олмайди. Хуллас ҳамманарса ота-оналарнинг психологик жароҳатдан чиқиб кетиш қобилиятига боғлиқ.

Ота-оналар фарзандларининг умумтаълим мактабларида таълим олиш имкониятига эга эмасликлари, махсус таълимга муҳтож эканликларини психологик жиҳатдан ҳар хил идрок этадилар: баъзилар куникиб, фарзандларига ёрдам беришга киришсалар, айримлар учун бу ҳолат оғир рухий кечинмаларга сабаб бўлади. Бу давр оиладаги бошқа фарзандлар учун ҳам оғир бўлиб, улар синфдошларига алоҳида ёрдамга муҳтожжаси, синглиси мавжудлиги аён бўлишидан уяладилар. Бола усмирлик даврига етганида туртинчи босқич бошланади, яъни оиладагилар оиланинг касаллигига куникишга мажбур бўлади ва боланинг келажакдаги ҳаёти ҳақидаги муаммоларга дуч келади.

Оилада алоҳида ёрдамга муҳтож боланинг дунёга келиши оиладаги ҳаёт тарзининг ўзгаришига сабаб бўлади. Бундай оилада иктисодий, тиббий, ижтимоий муаммолар юзага келади. Одатда ногирон бола парвариши онанинг зиммасига тушади, у ишини ташлашга, уйда қолиб боласига қарашга мажбур булади. Онанинг ногирон фарзанд билан ўзоқвақт банд булиши эрхотин муносабатларига ҳам таъсир курсатади, оиладаги психологик муҳит танглашади.

Экспертларнинг фикрига кўра, агар болаларни асраб олувчи оилалар ташкилий, ҳуқуқий ва ижтимоий масалалардан ташқари, муҳим психологик муаммолар устида ишласалар, ушбу муаммоларнинг барчасини енгиб ўтиш мумкин. Одамларнинг нафақат “функционал”, балки “эмоционал” ота-она бўлиш учун ички психологик тайёргарлиги муҳим аҳамиятга эга. Болани оиланинг тўлиқ аъзоси сифатида қабул қилишга тайёргарлик кўриш керак, бу оилавий афсоналарни яратишни, ота-оналик вазифаларини тўғри тақсимлашни, шундай оилавий урф-одатлар ва маросимларни ўтказишни ўз ичига оладики, унда болада ушбу оилавий тизимга тўла тегишли бўлиш ҳисси пайдо бўлади.

Хулоса қилиб айтганда, меҳрибонлик уйларида тарбиявий фаолиятни ташкил этишга доир методик таъминотни такомиллаштиришда қулай таълим муҳити (ўқув, бўш вақтни ташкил этиш, касбга йўналтириш, валеологик) ни яратиш, ижтимоий институтлар билан тарбияланувчиларнинг самарали ҳамкорликдаги фаолиятини ташкил этиш, болаларнинг атроф-муҳит, меҳнат, оилавий ҳаёт, ахлоқий қадриятларни ўзлаштиришига имкон берувчи реал ҳаёт ва мулоқот жараёнига жалб этиш каби шарт-шароитларни ҳисобга олиш мақсадга мувофиқ.

Меҳрибонлик уйлари шундай тарбиявий муассасадир-ки, уларда ишлайдиган психолог чуқур билимлар билан бир қаторда маълум бир шахсий сифатлари анча ривожланган бўлмоғи лозим. Бундай хусусиятлар

каторида куйидагилар асосий ўрин тутлади: Ота-онаси меҳридан маҳрум бўлган болалар билан ишлашга киришишдан олдин психолог ўзидан ана шу сифатларни кидириб кўрмоғи лозим. Албатта, ота-онанинг чин меҳрига бўлган чанқокни ҳеч қандай сунъий йўл билан қондириб бўлмайди. Психолог эса болаларнинг психологик жиҳатдан нормал ривожланишини таъминлаши керак. Турли-туман болалар муассасаларида психолог олиб борадиган ишларнинг мазмуни, уларга хос хусусиятларнинг қисқа анализи шуни тасдиқлайдики, ҳақиқатдан ҳам психолог фаолияти муассаса турига кўра фарқланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони. // Ҳаракатлар стратегияси асосида жадал тараққиёт ва янгиланиш сари. – Т.: Фафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2017. – Б.71-72.

2. Выготский Л.С. Основные проблемы современной дефектологии. Труды 2-го МГУ. – Москва, 1929. – С. 77-106. Цит. по “Психология детей с нарушениями и отклонениями психического развития. Хрестоматия”. Сост. и общая ред. В.М.Астапова, Ю.В.Микадзе. – СПб.: Питер, 2002. С.21.